

Можна констатувати залежність рівня гнучкості мовлення від педагогічної спеціальності, що характеризується певними методами та формами професійної підготовки у вищому навчальному закладі. У студентів тих спеціальностей, що орієнтують їх на активну педагогічну (соціальну) взаємодію в їх професії, зафіксований найвищий рівень гнучкості мовлення.

1. Богданов Е. Н. Психология личности в конфликте : учебное пособие / Е. Н. Богданов, В. Г. Зазыкин. – [2-е изд.]. – С. Пб. : Питер, 2004. – 224 с.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 383 с.
3. Ващенко І. В. Конфлікти великих соціальних груп : навч. посіб. / І. В. Ващенко, С. П. Гіренко. – Х. : Бурун-Книга, 2005. – 208 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 256 с.
5. Гірник А. М. Конфліктологічна експертиза: теорія і методика / А. М. Гірник // Соціальна психологія. – № 2 (10). – 2005. – С. 175–176.
6. Долинська Л. В. Психологія конфлікту : навч. посіб. / Л. В. Долинська, Л. П. Матяш-Заяц. – К. : Каравела, 2010. – 304 с.
7. Дорошенко Н. М. Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. М. Дорошенко. – К., 2003. – 188 с.
8. Коберник Л. О. Психологія прояву конфліктних форм поведінки в студентському віці / Л. О. Коберник // Практична психологія в системі вищої освіти : монографія / за ред. проф. Н. І. Пов'якель. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 232–240.
9. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посіб. / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К. : Професіонал, 2007. – 407 с.
10. Пірен М. І. Конфліктологія / М. І. Пірен. – К. : Академвидав, 2007. – 270 с.
11. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 160–167.
12. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта : учеб. пособ. / Б. И. Хасан. – М. ; С. Пб. ; Н. Новгород : Питер, 2003. – 276 с.

УДК 159.953.5-057.875

Світлана Заболоцька

РОЗВИТОК ЦІННІСНОЇ СФЕРИ У СТУДЕНТІВ-ПЕДАГОГІВ

Ціннісні орієнтації майбутніх педагогів рзглядаються як структурно-функціональні компоненти самосвідомості, що детермінують процес становлення духовності, визначають мотивацію поведінки й діяльності, інтегрують розвиток когнітивно-інтелектуальної й емоційно-вольової сфер особистості. Ціннісні орієнтації розглядаються як соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні й ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про довколишню дійсність.

Ключові слова: *духовність, моральність, цінності, ціннісні орієнтації, освітній процес, тренінг.*

Value orientation of future teachers respetuosa as structural and functional components samosval determining the formation of spirituality, determine the motivation of behaviors and activities that integrate the development of cognitive, intellectual, emotional and volitional spheres

of personality. Value orientations are seen as social, economic, political, moral, religious, aesthetic, epistemological, ontological and ideological basis for estimates of the subject about the surrounding reality.

Keywords: *spirituality, morality, values, value orientations, educational process, teaching activities, training.*

У сучасну епоху під впливом різних обставин відбувається швидка та радикальна зміна ціннісних орієнтацій людей. Філософи, соціологи, політологи, психологи відзначають, що складається нова морально-етична атмосфера, коли стається переоцінка цінностей, їхнє творче переосмислення. Поступово в суспільній свідомості стверджуються ціннісні орієнтації, що відображають прагнення сучасної людини до лідерства, успіху, влади над іншими. Навчання у ВНЗ пов'язане з інтенсивним розвитком у студентів загальнолюдських цінностей, формуванням переконань і світоглядних позицій.

Мета статті – розкрити сутність духовно-моральних цінностей студентів педагогічних ВНЗ, висвітлити певні особливості ціннісного світу сучасного студентства, що потребують урахування у виборі адекватної стратегії і тактики особистісно-зорієнтованого підходу в організації освітнього процесу у виші.

Загально визнано, що цінність є складним комплексним утворенням пізнавальної сфери та світогляду людини. В аксеології категорія «цінність» виступає як залежна від історичного розвитку, соціальних умов, суспільних відносин. В основі такого підходу лежать практичні потреби людей, які є суб'єктивними чинниками цінностей, оскільки становлять внутрішнє визначення суб'єкта. У філософському енциклопедичному словнику поняття «цінність» визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного. Зокрема, указується, що цінності належать до психічних об'єктів – їхнім джерелом є наші бажання, інтереси, почуття, ставлення [17]. Цінності, з точки зору Е.Фрома, упорядковують дійсність, вносять у неї осмислені оцінні моменти, співвідносяться не з істиною, а з уявленнями про ідеал, бажане, нормативне. На думку В.П.Тугарінова, цінності – це явища природи й суспільства, корисні, потрібні людям історично визначеного суспільства як дійсність, ціль, ідеал [16]. Тому цінністю може бути не лише те, що існує, а й те, що ще потрібно здійснити. Для О.Г.Здравомислова важливим у цінностях є ступінь вираженості духовного багатства особистості. Цінності, як він вважає, – це особливі продукти духовної діяльності людини, у ході якої в певний спосіб перетворюються і демонструються соціальні властивості речей [6].

У дослідженні ціннісних орієнтацій спостерігаються дві основні тенденції: перша – прагнення створити узагальнені теорії будови й функціонування ціннісних регуляторів поведінки особистості. У рамках цієї тенденції активно розробляються різні характеристики ціннісних орієнтацій: структура (А.Г.Здравомислов, М.С.Каган, А.І.Титаренко, В.А.Ядов); механізм формування (Л.М.Архангельський, В.В.Водзинська, В.А.Панпурін); ієрархічність (С.С.Бубнова, І.Г.Дубов, Н.І.Лапін). Регулятивну роль ціннісних орієнтацій у життєдіяльності людини досліджують М.І.Бобнева, О.І.Зотова, І.Ю.Истошин; інші дослідження ціннісних орієнтацій набувають прикладного характеру.

Особливо виразно це проявляється у працях, присвячених проблемам молоді й освіти. У цьому плані досліджено структуру й динаміку ціннісних орієнтацій різних груп молоді, диференційованих за соціальною, регіональною, віковою та іншими ознаками (Р.Г.Гурова, В.Т.Лісовський, В.С.Собкін, Ч.А.Шакеева); методика формування ціннісних орієнтацій у різних умовах і засобами різних навчальних дисциплін (Т.С.Анісімова, М.М.Гаджиєва, І.В.Редіна, Е.Ф.Яценко). У межах означеного напрямку в окрему групу можна виділити роботи авторів, у яких спеціально розглядається проблема формування певної сукупності ціннісних орієнтацій молоді: духовних (Т.І.Петракова); трудових (П.Р.Ігнатенко); професійних (А.Я.Боев) та ін.

Незважаючи на неоднозначне трактування вченими аналізованого нами феномену, можна констатувати, що ціннісні орієнтації особистості – це знання, думки й переконання, що визначають переваги та конкретний вибір поведінки. Сенсоутворювальним у такому трактуванні цінностей є попередній досвід людини, на базі якого формуються уявлення про належне й життєві домагання. Ціннісні орієнтації утворюють свого роду внутрішній стрижень культури людини, визначаючи тим самим лінію її поведінки.

Соціальними передумовами становлення особистісних цінностей прийнято вважати існуючі в суспільстві ідеологічні утворення та соціальні інституції, які «задають» і транслюють суб'єктові об'єктивні смисли його існування. Форми, у яких зафіксовані ці потенційні детермінанти особистісних цінностей, різноманітні.

Як вважають науковці, термін «цінність» прийшов у психологію із соціології, проте сама категорія цінності – одна із центральних у сучасному гуманістичному знанні. Ціннісні орієнтації є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки, життєвим здобутком індивіда, одним із центральних особистісних утворень, що детермінують процес становлення духовності, визначають мотивацію поведінки особистості й перебіг її діяльності (Б.Г.Ананьєв [1], М.М.Бахтін [2]). Цінності інтегрують розвиток когнітивно-інтелектуальної та емоційно-вольової сфер особистості, її поведінки в процесі духовного становлення (М.Й.Боришевський [5], О.В.Киричук [7], С.Д.Максименко [8], В.П.Москалець [9], М.В.Савчин [14]). На думку цих учених, ціннісні орієнтації – це соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні й ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про навколишню дійсність, які утворюють змістовий бік спрямованості особистості. Це явище динамічне, оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього кризь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності. Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний зі змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни.

Ціннісні орієнтації виконують низку важливих функцій, зокрема, *експресивну*, сприяючи самоутвердженню і самовираженню індивіда. Людина прагне прийняті цінності передати іншим, досягти визнання, успіху; *адаптивну*, тобто здатність особистості задовольняти свої основні потреби тими способами й за допомогою тих цінностей, які має у своєму розпорядженні дане суспільство;

захисту особистості – ціннісні орієнтації виступають своєрідними «фільтрами», що пропускають лише ту інформацію, яка не вимагає суттєвої перебудови всієї системи особистості; *пізнавальну*, спрямовану на об'єкти й пошук інформації, необхідної для підтримки внутрішньої цілісності особистості, координації внутрішнього психічного життя, гармонізації психічних процесів, узгодження їх у часі й стосовно умов діяльності [15, с.174]. Таким чином, у цінностях, з одного боку, систематизується, кодується моральне значення суспільних явищ, а з іншого, – ті орієнтири поведінки, які визначають його спрямованість і виступають кінцевими підґрунтями моральних оцінок.

Варто зазначити, що найважливішу роль у розвитку особистості відіграють духовні та моральні цінності, які слугують одним з найбільш комплексних, багаторівневих утворень у структурі особистості й виконують роль регуляторів поведінки. Знання ступеня сформованості духовних і моральних цінностей особистості, їхня ієрархія – це ключ до виховання особистості. Духовне становлення особистості, на думку вчених (М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, В.П.Москалець, Е.О.Помиткін, М.В.Савчин та ін.), є процес ієрархізації смислів. Ієрархія смислів як внутрішній світ людини є відкритою системою, здатною до самоорганізації. Вона є наслідком розвитку людини як самості та є внутрішньою причиною її розвитку як особистості. Український психолог Е.О.Помиткін зауважує, що духовні цінності – це вершинні досягнення людства й окремих його представників, що являють собою цілеорієнтуючі ідеали для прогресивного розвитку особистості й цивілізації в цілому. Психолого-педагогічні аспекти духовних цінностей – це особистісні якості високодуховної людини, які спонукають, регулюють високодуховні вчинки, поведінку, є предметом її розвитку й саморозвитку, підготовки до нових вершинних досягнень – як суб'єктивних, для себе, так й об'єктивних, для людства [11, с.26–27].

Отже, цінності є складним комплексним утворенням, яке міститься в пізнавальних структурах, процесах суспільного життя і культури, світогляді людини. Вивчення ціннісних орієнтацій особистості свідчить про недостатнє їхнє дослідження з погляду причин виникнення та подолання конфліктних форм поведінки. Якщо цінності є психологічною основою рішень про сенс життя, то ціннісні орієнтації визначають шляхи його реалізації. Юнацький вік – це період переосмислення та становлення ціннісних орієнтацій, оскільки він характеризується не просто збільшенням обсягу знань, але й розширенням світогляду, прагненням проникнути в саму суть моральності, зрозуміти найбільш загальні закони поведінки людей і на цій основі виробити власні моральні критерії. Це етап самоствердження та формування життєвої позиції.

У віковій психології (М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, В.П.Москалець, М.В.Савчин) молодість визначається як період формування стійкої системи цінностей, становлення самосвідомості й формування соціального статусу особи. Ставлення до світу в студентів, як правило, має яскраво виражене особистісне забарвлення. Моральні проблеми цікавлять не самі по собі, а у зв'язку з його власним ставленням до них. Це пов'язано з особливостями вікового розвитку студентів. Вони постійно оцінюють себе й інших, причому всі проблеми розглядаються в морально-етичній площині, з'являється моральний релятивізм,

який часто виявляється в юнацькому віці, коли студент усвідомлює і декларує відносність моральних цінностей.

Варто зазначити, що саме в юнацькому віці найбільш активно відбувається становлення довільного рівня моральної саморегуляції – свідомої організації поведінки на підставі розуміння морального обов'язку.

Головним в юнацькому віці є самовизначення: професійне та особистісне. Особистісне самовизначення передбачає усвідомлення себе як дорослої людини, установлення орієнтирів, якими слід керуватися в житті: цінностей, переконань, установок, ідеалів, пріоритетних прагнень, цілей і реальних можливостей для їхнього досягнення. Активний розвиток самосвідомості в цьому віці спонукає звертати морально-етичні питання й до себе. Оцінка своїх моральних якостей – один з найважливіших аспектів юнацького образу «Я». На думку Р.Бернаса, розвиток моральної свідомості в юнацькому віці тісно пов'язаний з формуванням Я-концепції, яка, з одного боку, стає більш стійкою, а з іншого, – зазнає певних змін, зумовлених низкою причин [3].

Розвиток моральних якостей особистості відбувається тільки в тому разі, якщо це активізує, спонукає її до діяльності. Чим різноманітніша й продуктивніша значуща для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається оволодіння загальнолюдською і професійною культурою. Це зумовлює необхідність реалізації та організації в педагогічних вишах громадської діяльності. О.Леонтьєв наголошував: «Для оволодіння досягненнями людської культури, кожне нове покоління має здійснити діяльність, аналогічну (хоч і не тотожну) тій, яка стоїть за цими досягненнями» [12]. І.Бех зазначає: «Без цієї умови важко розраховувати на успіх всього виховного процесу в цілому, оскільки за байдужих чи негативних взаємин психологічна ефективність навіть витончених виховних впливів буде мінімальною. Все мистецтво ефективної психологічної дії, і виховної, зокрема, полягає в тому, щоб створити у вихованця такий психологічний стан, щоб він був внутрішньо готовим чи бажав прийняти цю дію» [4].

Е.О.Помиткін підкреслює, що психологічний механізм формування духовних цінностей ми можемо розглядати як низку психічних процесів особистості – від формування високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості, пошуку та засвоєння відповідної духовно значущої інформації – до формування задумів, цілей, планів, програм високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків та дотримання відповідних результатів із закріпленням духовних досягнень у зовнішньому плані та перетвореннях особистості (зміна ставлень, самооцінки, досвіду тощо) [11].

Як зазначає у своїх дослідженнях Л.В.Романюк, впровадження тренінгової підготовки в навчально-виховний процес сприяє активізації внутрішньоособистісних чинників і соціально-психологічних механізмів розвитку ціннісних орієнтацій студентів [13]. Схожу позицію займає і О.Д.Научитель, яка у своїх працях стверджує, що цілеспрямований вплив на систему цінностей особистості під час тренінгу зумовлює усвідомлення студентами ієрархії власних ціннісних орієнтацій, а також набуття нових способів і можливостей їхнього досягнення [10]. Важливе місце в розвитку ціннісних орієнтацій особистості

мають характер і спрямованість спільної діяльності викладачів і студентів за межами безпосередньої навчальної діяльності. Отже, спеціально організована система психокорекційних занять з використанням відповідних видів діяльності, формування рефлексивної позиції особистості допомагають суб'єктові усвідомити свої життєві орієнтири та реальні засоби їхнього досягнення.

Викладене вище стало теоретичною й методологічною основою для розробки розвивально-психокорекційної програми розвитку мотиваційно-ціннісних орієнтацій і психологічної культури студентів-педагогів. Метою психокорекційно-розвивальної програми є виокремлення та аналіз конкретних цінностей, які можуть бути наслідувані в майбутній педагогічній діяльності шляхом рефлексії та усвідомлення системи ціннісних орієнтацій особистості. Конкретні цілі тренінгової програми полягають в оволодінні методами активізації мотивів студентів; оволодіння методами створення та посилення актуальної мотивації. Завдання викладача (керівника, тренера) створити такі умови, щоб учасники спочатку змогли відчувати на собі дію мотивуючих сил, потім навчитися керувати ними, а після цього навчитися дозволяти цим тенденціям вільно проявлятися і спеціально викликати їх, коли це допомагає добитися максимального результату.

Основна мета тренінгу ціннісної підтримки професійного становлення психологів полягає в тому, щоб, опираючись на реальний ціннісний досвід людини, використовуючи його як основу, реконструювати й актуалізувати ті суб'єктні цінності, які ведуть до розвитку професійних здібностей.

Тренінг проводиться в кілька етапів. Завдання першого етапу – рефлексія ціннісного досвіду й створення моделі ціннісної свідомості. Другий етап – аналітичний. Тут виявляються проблемні моменти й ресурси для ціннісної підтримки професійного розвитку. На третьому – моделюючому – привносяться нові діяльнісні та моральнісні конструкти й створюється нова модель ціннісної свідомості, яка більшою мірою відповідає завданням професійного розвитку. Важливим моментом є те, що в цю нову модель включаються не лише нові ціннісні конструкти, а й люди з контактного оточення, які є носіями цих цінностей. Проводиться ідея про те, що основою професійного зростання має бути взаємодія і співпраця із цими людьми.

Наступний етап пов'язаний із контролем і самоконтролем змін, які відбулися у ціннісній свідомості. Контролюються чотири групи показників: перелік професійно-важливих діяльностей, якими володіє людина, кількість дій і операцій у кожній діяльності та рівень оволодіння ними, кількість референтних осіб у сфері професійної діяльності та їхня належність до контактного оточення й особистісні якості, які потрібні для професійної діяльності. Цей етап спрямовано більшою мірою на розвиток діяльнісних і соціальних компонентів здібностей як необхідної умови професійного зростання. П'ятий етап – це повторна реконструкція ціннісної свідомості, яка проводиться через деякий час, як правило, через місяць-півтора для того, щоб виявити усталені зміни в ціннісній свідомості. Зауважимо, що й четвертий етап також може проводитися відстрочено.

У результаті застосування тренінгової програми з використанням індивідуально-орієнтованої ціннісної підтримки планується актуалізувати мотиваційні ресурси ціннісно-професійного досвіду з метою переосмислення ціннісних пріоритетів, знаходження внутрішніх ціннісних детермінант розвитку і створення нових схем суб'єктно-ціннісної регуляції професійної орієнтації студентів-педагогів.

Своєчасна психопрофілактика та психокорекція системи ціннісних орієнтацій в юнацькому віці передбачає впровадження таких рекомендованих прийомів, як: самоусвідомлення власної системи ціннісних орієнтацій і потреб; самоприйняття соціально-значущих рольових позицій; самопізнання і формування конструктивних світоглядних елементів суб'єктивності. Власне це можливо здійснити за допомогою тренінгів і постійної виховної роботи педагогів вищих навчальних закладів.

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1997. – 231 с.
2. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники: ежегодник 1984–1985 / АН СССР, Науч. совет по филос. и соц. пробл. науки и техники ; [редкол.: И. Т. Фролов (отв. ред.) и др.]. – М., 1986. – С. 80–160.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Педагогика, 1986. – 420 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех // Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посіб. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.
5. Боришевский М. И. Способность к волевой саморегуляции как одна из существенных характеристик личности / Мирослав Иосифович Боришевский // Личность и деятельность : тезисы докладов к V Всесоюзному съезду психологов СССР. – М., 1977. – С. 6.
6. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 222 с.
7. Киричук О. В. Рівні суб'єктивності та індикатори духовності людини / О. В. Киричук, З. С. Карпенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3. – С. 3–12.
8. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
9. Москалець В. П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики / Москалець В. П. // Психологія і суспільство: наук. журнал / голов. ред. Фурман А. В. – 2011. – № 1. – С. 73–84.
10. Научитель Е. Д. Ценностные ориентации молодежи / Е. Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3. – С. 36–38.
11. Помиткін Е. О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. – К., 1998. – 146 с.
12. Попова Е. В. Формирование познавательной активности школьников в их общественной деятельности: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Попова Елена Владимировна. – Х., 1990. – 232 с.
13. Романюк Л. В. Розвиток ціннісних орієнтацій студентів у навчальному процесі / Л. В. Романюк // Дидактика професійної школи / Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2005. – С. 48–52.
14. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 203 с.
15. Соколов Э. В. Культура и личность – Л. : Наука, 1972. – 227 с.
16. Тугаринов В. П. Теория ценностей в философии / В. П. Тугаринов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 134 с.
17. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : УРЕ, 1986. – 800 с.